बन्द : सधैंका लागि बन्द गरौं

डा. डमरुबल्लभ पौडेल

२०४७ सालको संविधानले मौलिक हकमा स्वतन्त्रताको हकको व्यवस्था गऱ्यो। यसअन्तर्गत विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, बिनाहातहतियार शान्तिपूर्वक भेला हुन पाउने स्वतन्त्रता, राजनीतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रता, संघसंस्था खोल्ने स्वतन्त्रता, नेपालको कुनै पनि भागमा आवतजावत र बसोबास गर्ने स्वतन्त्रता, कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग, व्यापार र व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रता आदि पर्दछन्। २०१९ सालको संविधानमा नभएको यस्तो राजनीतिक स्वतन्त्रताको उपयोग गर्ने क्रममा आफ्ना कुरा राख्ने स्वतन्त्रता सबैलाई प्राप्त भयो। २०६३ को अन्तरिम संविधानले पनि स्वतन्त्रताको हकलाई निरन्तरता दियो र २०७२ को प्रारम्भिक मस्यौदामा पनि यो हकको व्यवस्था गरिएको छ।

स्वतन्त्रताको हकको नेपाली जनताले निर्बाध उपभोग गरेका छन्। यही हकअन्तर्गत आफ्ना माग पूरा गराउन, नारा-जुलुस लगाउने, चक्काजाम र सडक कब्जा गर्ने काम पनि निरन्तर गरिएका छन्। यसका अलावा नेपाल बन्द विरोधको मुख्य उपकरणकै रूपमा विकास भएको छ। स्वतन्त्रताको हकको मर्मविपरीत यसलाई जबर्जस्ती प्रयोगमा ल्याइएको छ। आफ्नो स्वतन्त्रताको उपयोग गर्दा अरूको स्वतन्त्रताको ख्याल गर्नुपर्ने न्यूनतम् प्रजातान्त्रिक संस्कारको जग बसाउन नसक्दा यसले अराजकता निम्त्याएको छ। परिणामस्वरूप नेपालमा बन्द, हडताल र चक्काजामको संस्कृतिले बढावा पाई राजनीतिको अभिन्न अंग बन्न सफल भएको छ। सत्तामा हुँदा बन्द नगर्ने प्रतिबद्धता गर्ने दलहरूले पनि विपक्षमा रहँदा बलपूर्वक बन्द गरेका छन्। राजनीतिक दल मात्र होइन, पेसागत संगठन तथा विभिन्न समुदायले पनि आफ्ना माग पूरा गर्ने सबैभन्दा सजिलो माध्यम नेपाल बन्दलाई नै बनाएका छन्। जनताको समर्थन नभए पनि जबर्जस्ती बन्द गर्न बाध्य पार्दा यदाकदा प्रतिरोध हुन थालेको पनि देखिएको छ। नेपाल खुला छ, बन्दलाई सधैंका लागि बन्द गरौं जस्ता अभियान पनि चलाइएका छन्। तर पनि विरोधको सबैभन्दा सरल तरिका नेपाल बन्द अझसम्म कायमै छ।

नेपाल बन्द किन बेठीक हो त ? बन्दको विरोध किन आवश्यक छ ? एक दिन नेपाल बन्द हुँदा नेपाली अर्थतन्त्रमा करिब सवा दुई अर्ब रुपैयाँको घाटा हुने विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएका छन्। श्रेष्ठ र चौधरी (२०१३) द्वारा नेपाल राष्ट्र बैंकका लागि गरिएको एक अध्ययनले जनाएअनुसार सन् २००८/२०१३ (पाँच वर्षको अवधिमा) नेपालमा चार हजार चार सय ५१ वटा बन्द-हडताल भएका थिए। कुल बन्द-हडतालमध्ये ३६ प्रतिशत बन्द राजनीतिक दलले गरेका, बन्द-हडतालकै कारण मुलुकको कुल गार्हस्थ उत्पादन मा ०.५६ प्रतिशतदेखि २.१५ प्रतिशतसम्म क्षति पुऱ्याएको र पाँच वर्षको अवधिमा एक खर्ब १७ अर्ब रुपैयाँ क्षति पुगेको र वार्षिक औसतमा करिब २७ अर्ब क्षति भएको देखिएको छ।

यसका अतिरिक्त बन्दको सबैभन्दा ठूलो असर उद्योग क्षेत्रमा पर्ने गरेको देखिएको छ। बन्दका कारण करिब ६० प्रतिशत उद्योग बन्द भइसकेका छन्। करिब १० वर्षअघिसम्म कुल गाहर्स्थ उत्पादनको १४ प्रतिशत हिस्सा उद्योगले ओगटेकोमा हाल यो ६ प्रतिशत मात्र रहेको आर्थिक सर्वेक्षणले देखाएको छ। लोडसेडिङ, ट्रेड युनियन हडताल र नेपाल बन्दका कारण उद्योग क्षेत्र विस्तार हुनुपर्ने समयमा संकुचनमा पर्दै गएको छ। आन्तरिक उत्पादनमा कमी हुँदै जाँदा अर्थतन्त्र आयातमा आधारित बन्दै गएको र यसले व्यापार घाटा बढाएको छ। हाल नेपालको व्यापार घाटा वार्षिक बजेटकै हाराहारीमा पुगिसकेको छ। यसबाट कृषि क्षेत्रको रूपान्तरण गरी देश उद्योगमा आधारित अर्थतन्त्रमा प्रवेश गर्नुपर्नेमा उद्योग क्षेत्र झन् धराशायी बन्दा विकासको पथमा तुषारापात भएको छ।

बन्द र हडतालसँगै गरिने तोडफोडले सार्वजनिक तथा निजी सम्पत्तिमा ठूलो नोक्सानीसमेत हुने गरेको छ। उदाहरणका लागि सरकारको विरोध गर्ने नाममा सरकारी वा निजी गाडी तोडफोड गरिँदा वा जलाइँदा सरकारलाई घाटा हुन्छ कि जनतालाई ? हामी विश्लेषण गर्दैनौं। सरकारले त जलेको गाडीको ठाउँमा नयाँ गाडी खरिद गर्दछ। हामीलाई थाहा भएकै कुरा हो, गाडी नेपालमा बन्दैन। त्यसैले जलेको वा तोडफोड भएको गाडीको सट्टा नयाँ गाडी खरिद गर्दा बाहिरिने विदेशी मुद्रा जनताकै करबाट वा स्वदेशी तथा विदेशी ऋणबाट आएको हुन्छ, जसको अन्तिम भार नेपाली जनताकै थाप्लोमा पर्दछ। निजी गाडी वा सरकारी गाडीमा क्षति भई नयाँ गाडीको माग गर्दा गाडी निर्यात गर्ने देशमा रोजगार बढ्ने हुन्छ भने नेपाली अर्थतन्त्रको आन्तरिक उत्पादनमा प्रयोग हुनसक्ने रकम निर्यातमा खर्च हुन्छ। यसले व्यापार घाटा बढाउनसमेत मद्दत गर्दछ। यसैगरी सार्वजनिक सम्पत्ति या निजी सम्पत्ति जे तोडे पनि त्यसबाट नोक्सानी हुने भनेको देश र जनताकै हो।

आर्थिक क्षतिबाहेक बन्दबाट सामाजिक, सांस्कृतिक तथा राजनीतिक क्षतिसमेत धेरै हुन्छ। जसको लेखाजोखा गरिएकै छैन भने यसका अतिरिक्त बन्दको मनोवैज्ञानिक असर भने सबैतिर परेको हुन्छ। बन्दका नाममा सरकारी पदाधिकारीलाई काम नगर्ने बहाना प्राप्त हुन्छ भने निजी क्षेत्रले काम नगरे पनि श्रमिकलाई पारिश्रमिक दिनुपर्ने हुन्छ। कुनै दिन पनि बन्द नगरीकन सरकारी अधिकारीलाई जनताका काममा जोताउन सके पो सरकारलाई सजाय हुन्छ। तसर्थ बन्द गरेर होइन, कहिल्यै बन्द नगरेर मात्र सरकारलाई सजाय दिन सकिन्छ।

दैनिक ज्यालादारी गरी जीवन धान्नुपर्ने बाध्यता भएका श्रमिकलाई नेपाल बन्दले सबैभन्दा ठूलो असर पुऱ्याउने गरेको छ। भारी बोकेर जीवन धान्ने श्रमिक, यातायात क्षेत्रका मजदुर तथा दैनिक ठेक्कामा काम गर्ने श्रमिकको गाँस नेपाल बन्दले खोस्ने काम गरेको हुन्छ। यसबाट के देखिन्छ भने नेपाल बन्दबाट सबैभन्दा खिन्न तल्लो तप्काकै जनता हुन्छन्, जसका नाममा सबैले राजनीति गरेका हुन्छन्। यसैगरी वर्षको एक-दुई दिन मात्र पनि नेपाल बन्द गरिए यसले लगानीकर्तालाई हतोत्साही बनाउँछ। अझ नेपालमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी भित्र्याउन तत्पर लगानीकर्ताको मनोविज्ञान पनि बन्दले बिगारिदिन्छ। यसबाट नेपाल आउन लागेको प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी अन्यत्रै जाने सम्भावना हुन्छ। स्मरण रहोस्, विप्रेषण आय वा वैदेशिक ऋणभन्दा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी देश विकासका लागि धेरै राम्रो कुरा हो। यसले स्वदेशभित्रै रोजगारका अवसर सिर्जना गर्ने र राजस्व परिचालनमा पनि बढोत्तरी गरी स्वदेशी अर्थतन्त्रको विकासमा ठूलो योगदान गर्दछ।

सिद्धान्ततः दलहरूले सबैभन्दा बढी उठाउने कुरा गरिब, दुःखी र समाजको तल्लो तप्कामा रहेका जनताको भलाइकै कुरा हुन्। तर व्यवहारमा राजनीतिक स्वार्थ पूरा गर्न उनीहरूकै गाँस हर्ने गरी नेपाल बन्द सबैभन्दा बढी गर्ने गरिएको छ। यसलाई सबै दलहरूले गहन विश्लेषण गर्नु आवश्यक छ। विगतको निर्वाचनको घोषणापत्रमा कांग्रेस र एमालेले बन्द नगर्ने प्रतिबद्धता जनाए पनि अन्य दलहरूबाट यस्तो प्रतिबद्धता आउन सकेन। प्रतिबद्धता गर्ने दलबाट पनि आफू प्रतिपक्षमा बस्नुपरेको अवस्थामा बन्द-हडताल नहोला भन्ने ग्यारेन्टी पनि छैन।

> बन्द आफैंमा जनताका लागि हितकर नभएको र अर्थतन्त्रको विकासका लागि घातक भएकाले यसलाई सधैंका लागि बन्द गर्नु आवश्यक छ। बन्दलाई कानुनी रूपमा प्रबन्ध गर्ने उपयुक्त समय पनि यही हो।

अर्थमन्त्रीले व्यवस्थापिका-संसद्मा बोल्दा अबको १० वर्षसम्म बन्द गर्न नहुने प्रसंग उठाएका छन्, तर यो पर्याप्त छैन। १० वर्षपछि चाहिँ के फेरि बन्द गर्नु उपयुक्त हुन्छ त ? बन्द आफैंमा जनताका लागि हितकर नभएको र अर्थतन्त्रको विकासका लागि घातक भएकाले यसलाई सधैंका लागि बन्द गर्नु आवश्यक छ। बन्दलाई सधैंका लागि बन्द गर्न कानुनी रूपमा प्रबन्ध गर्ने सबैभन्दा उपयुक्त समय पनि यही हो। दल आफैंमा जिम्मेवार भई नेपाल बन्द कहिल्यै नगर्ने गरेमा यसलाई संविधानमै उल्लेख गर्नुपर्ने विषय हैन। तर हाम्रो जस्तो बन्दको संस्कारले गाँजेको देशमा भने कानुनीरूपमै नेपाल बन्दलाई निषेध गर्नु आवश्यक छ। तसर्थ, नेपालको संविधान, २०७२ को प्रारम्भिक मस्यौदाको धारा २१ को उपधारा २ को (च) पछिको प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थामा नेपाल बन्दलाई सधैंका लागि बन्द गर्ने प्रावधान थपी नेपाल बन्दको अन्त्य गर्नु अत्यावश्यक छ। संविधानमा व्यवस्था गरेपछि यसलाई कानुन बनाई कडाइका साथ लागू गर्न सके अर्थतन्त्रमा लगानी बढ्ने र विकासका लागि सकारात्मक वातावरण बन्नेछ।